

Stanisław Kalinkowski

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 50/4, 155-163

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. 1. Przegląd czasopism: „Classical Folia”. — 2. Nowości wydawnicze. II. KOMUNIKATY. 1. Gnostycyzm. — 2. Zmarli*.

I. PUBLIKACJE

1. Przegląd czasopism „Classical Folia”

Opracowanie artykułów dotyczących antyku chrześcijańskiego w „Classical Folia” otwiera serię omówień artykułów na ten temat w pismach zagranicznych. Celem ich będzie sygnalizowanie artykułów patrystycznych zawartych w pismach zagranicznych, szczególnie tych, które są u nas trudno dostępne. Omówienie opieram na własnych egzemplarzach tego czasopisma, nie notowanego w katalogu wydanym przez Instytut Tomistyczny ani nie wymienionego w skrótach *Encyklopedi katolickiej*.

Pełny tytuł pisma brzmi: „Classical Folia, Studies in the Christian Perpetuation of the Classics”. Powstało ono w 1960 r. z pisma „Folia. Studies of Christian Perpetuation of Classics” (1946?—1959). Jest wydawane przez Institute for Early Christian Iberian Studies przy College of the Holy Cross, Worcester Mass. 01610 USA.

Corocznie ukazują się dwa zeszyty, składające się zasadniczo z trzech części: artykułów, recenzji i kroniki *Quae undique sunt nova*. Zazwyczaj na końcu numeru podawane są książki zakupione przez Bibliotekę Instytutu Studiów Iberyjskich.

Artykuły bywają zasadniczo dwojakie: ogólne — poświęcone filologii klasycznej i jej wpływowi, a więc np. przekładom, oraz artykuły dotyczące antyku chrześcijańskiego, szczególnie późnego antyku z wyakcentowaniem łacińsko-iberyjskiego. Wśród artykułów bywają tłumaczenia z niemieckiego czy hiszpańskiego, ale przeważają artykuły oryginalne. Recenzje dotyczą przeważnie filologii klasycznej. Kronika przynosi dużo niezwykle interesujących wiadomości o pracach filologów, zwłaszcza w zakresie starożytności chrześcijańskiej, choć czasami znajduje się również wiadomości o mniejszej wartości naukowej. Niekiedy można znaleźć cenne materiały bibliograficzne. Spisy książek, którymi uzupełniono bibliotekę instytutu, mogłyby przynosić cenne dane dla uzupełnienia kartotek innych bibliotek, ale zapis bibliograficzny pozostawia — niestety — wiele do życzenia, tak że np. trudno czasami zorientować się, czy chodzi o książkę czy odbitkę artykułu.

Przy zapisie artykułów nie podajemy nazwy „Classical Folia” (skrót ClFol), a jedynie tom, rok, strony. Przy nazwiskach autorów wedle słusznego zwyczaju amerykańskiego (u nas niestety nie praktykowanego!) podaję uczelnię, na której pracuje autor, co przynajmniej trochę odbiera anonimowości nie znanym przeważnie u nas naukowcom amerykańskim.

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

Najlichnieszą grupę stanowią artykuły dotyczące świata starożytno-iberyjskiego. Na samym początku zasygnalizować należy pracę o inwazjach barbarzyńskich IV w.: L. H. i C. A. S. Nelson (Kansas Univ., Lawrence), *Orosius Commentary on the Fall of Roman Spain*, 31(1977) 85—104. Tego samego okresu i późniejszego dotyczy artykuł profesora uniwersytetu w Madrycie J. M. Blázquez, *The Rejection and Assimilation of Roman Culture in Hispania During the Fourth and Fifth Century*, 32 (1978) 217—242.

Editio princeps pełnego przekładu łacińskiego greckich Apoftegmatów pióra Paschazjusza z Dumio przez J. G. Freire (Coimbra 1971) oraz w „Humanitas” 23—24 (1971—1972) 1—415 stanowi z pewnością jedno z ważnych wydarzeń w studiach nad literaturą iberyjsko-łacińską VI w. Jak wiadomo bowiem wydanie tychże Apoftegmatów w PL 73, 1025—1062 stanowiło zaledwie około jednej piątej tekstu wydanego przez Freire. Niekompletnym był także ich przekład C. W. Barlow w I tomie *Iberian Fathers*, Washington 1969, s. 117—171. Natychmiast po wydaniu przez Freire wyżej wymienionego tomu Barlow rozpoczął wydawanie przekładu brakujących części: 26 (1972) 284—314, 27 (1973) 3—27, 152—172. Istnieje więc obecnie pełny przekład angielski dzieła Paschazjusza. Barlow zamieścił również długie omówienie pracy Freire — 26 (1972) 153—160. Przekład Barlowa ma tu szczególne znaczenie. Wiadomo bowiem, jak — pomimo pozorów łatwości — literatura monastyczna jest trudna do przełożenia ze względu na specyficzną terminologię, zwroty, kalki języka koptyjskiego w grece i następnie ich przekład na łacinę itd. C. Barlow, wydawca dzieł Marcina z Bragi, nauczyciela Paschazjusza, i znakomity znawca literatury łacińsko-portugalskiej VI w. był osobą najbardziej kompetentną do dokonania tego przekładu, do którego prawdopodobnie nie raz będą musieli zaglądać późniejsi tłumacze. O C. Barlow por. także art. Zmarli w tymże biuletynie.

Długie studium R. Maloy (Univ. of Dayton, Dayton, Ohio), *The Sermonary of St. Ildephonsus of Toledo: A study of the Scholarship and Manuscripts*, 25 (1971) 137—199 + tablica, 243—301 + tablica, stanowi cenny przyczynek do rozwiązania skomplikowanego problemu tzw. homilii św. Ildefonsa z Toledo (PL 96, 239—284, Clavis 1257), mimo że autor nie daje ostatecznego rozwiązania problemu.

Monastycyzmowi hiszpańskiemu, ze szczególnym podkreśleniem św. Fruktuoza i jego „Paktu”, poświęca artykuł C. J. Bishko (Univ. of Virginia, Charlottesville), *Hispanic Monastic Pactualism: The Controversy continues*, 27 (1973) 173—185.

Omówieniem wpływu Izydora z Sewilli w średniowieczu zajmuje się R. E. Reynolds (Carleton Univ., Ottawa, Canada), *Isidore's Text on the Clerical Grades in an Early Medieval Roman Manuscript*, 29 (1975) 95—101.

Przechodząc do historii teologii i prawa należy podkreślić ważną inicjatywę grupy amerykańskich filologów, którzy postanowili przełożyć teksty synodów hiszpańskich na język angielski — jest to drugi obok hiszpańskiego (patrz niżej) przekład tekstów tych synodów, które odegrały decydującą rolę w życiu Hiszpanii, szczególnie VI i VII w. Teksty zostały już rozdzielone — por. 33 (1979) 96. Dotąd wydano kilka przekładów: 32 (1978) 127—140, 33 (1979) 5—34. Są to: Niektóre kanony IV synodu w Toledo — 633 r., całość aktów synodów w Geronie — 517 r., Huesca — 598 r. oraz XVII Toledo — 694 r. Przekład oparto na klasycznym dziś wydaniu tekstu łacińskiego wraz z przekładem hiszpańskim: *Concilios Visigóticos e Hispano Romanos*, wyd. J. Vives, T. M. Martínez, G. Martínez Díez, Barcelona-Madryt 1963 (*España Christiana* I).

Z dziedziny historii prawa wyliczyć należy jeszcze dwa artykuły: D. Claude (Marburg), *The Oath of Allegiance and the Oath of the King in the Visigothic Kingdom*, 30 (1976) 3—26 oraz A. Wilhelmsen (Univ. of Dallas, Irving, Texas), *Punishment for Criminal Offences in the Visigothic Code*, 32 (1978) 141—152.

W „Classical Folia” znajdujemy również kilka artykułów z dziedziny historii, archeologii i numizmatyki hiszpańskiej: dwa artykuły profesora M. C. Díaz y Díaz (Santiago de Compostela, Hiszpania), *The Christian Origins of the Peninsula as Seen in Some Seventh Century Texts*, 29 (1975) 87—94 oraz *Early Christian in Lugo*, 32 (1978) 243—259, a także I. F. de la Mora, *An Important Visigothic Tomb*, 31 (1977) 211—218 (dotyczy odkrycia w prowincji Cárces, koło Galisteo). Artykuł F. Mateu y Llopis, „*Auri Libras*” and „*Auri Uncis*” in Spain prior to 711, 29 (1975) 3—7, przełożony z hiszpańskiego, stanowi cenny przyczynek do dziejów numizmatyki wizygockiej.

Osobne miejsce zajmuje praca J. Szöverffy (State Univ., New York), *Iberian Hymnody*, 24 (1970) 187—253, 25 (1971) 9—135, wydana również pod tytułem *Iberian Hymnody: Survey and Problems*, Worcester Mass. 1971. J. Szöverffy jest dziś najwybitniejszym znawcą hymnów średnio-wiecznych i autorem tak fundamentalnych dzieł jak *Annalen der lateinischen Hymnendichtung*, t. I—II, Berlin 1964—1965, s. 464 + 534 oraz *Weltliche Dichtungen des lateinischen Mittelalters*, t. I, Berlin 1970, s. 771. W bibliografii zawartej w ClFol 27 (1973) 121—127 figuruje 126 artykułów i książek.

Krótki artykuł J. M. -F. Marique, *Hispanica and Lusitana*, 31 (1977) 207—209 zawiera krótkie omówienie pozycji dotyczących Hiszpanii i Portugalii. O J. M. -F. Marique por. także artykuł Zmarli w tymże biuletynie.

Z ClFol dowiadujemy się również o przygotowaniu nowego wydania „Etmologii” św. Izydora z Sewilli, o których to pracach czasopismo regularnie informuje. Normy wydania ustalono w czasie kolokwium 23. V. 1970. Ponieważ inicjatywa ta wymaga współpracy wielu specjalistów, rozdzielono księgi pomiędzy różnych uczonych. Na czele komitetu redakcyjnego stoi znany badacz św. Izydora prof. J. Fontaine z Paryża (Sorbona), w komitecie redakcyjnym zasiadają B. Bischoff, M. C. Díaz y Díaz, J. N. Hillgarth. „Etmologie” mają się ukazać w 20 tomach. Każdy zawierać będzie jedną księgę: wstęp, tekst krytyczny, przekład zależnie od języka autora (angielski, hiszpański, francuski, niemiecki, włoski). Wydania ma podjąć się centrum Studiów Izydoriańskich w León. Prawdopodobnie pierwszą próbą tego wydania są publikowane przez M. C. Díaz y Díaz fragmenty księgi XVI (17—24) w: *La Miniera Hispana e Iberoamericana*, t. VII, León 1970. Ze studiów izydoriańskich należy również wspomnieć o przygotowaniach do wydania krytycznego *De Officiis* Izydora z Sewilli przez C. M. Lawsona.

Reklamowany przez ClFol tom poświęcony J. M. -F. Marique — *Classica et Iberica*, Worcester 1975, zawiera zaledwie 3 artykuły dotyczące okresu starochrześcijańskiego, a dwa kultury łacińsko-iberyjskiej. J. N. Hillgarth, *The Prognosticon Futuri Saeculi of St. Julian of Toledo and the Tractatus Published by Mai*; J. Fontaine, *L'affaire Priscillienne ou l'ere des nouveaux Catilinas; observations sur le „Sallustianisme” de Sulpice Sévère*; J. Card. Wright, *Saint Paulinus of Nola* (nie podają stron, ponieważ nie dysponują egzemplarzem, a podają dane z ClFol).

Pisarzom italskim przełomu V i VI w. i działającym pod panowaniem Ostrogotów poświęcono szereg artykułów. G. M. Woloch (McGill Univ., Montreal, Canada), *A Survey of Scholarship on Ostrogothic Italy*, 25 (1971) 321—331. Artykuł ten zawiera jako dodatek cenny zestaw najważniejszej literatury na zawarty w tytule temat, tamże, s. 350—356, por. 26 (1972) 336 n. (autor nazywa ten zestaw *An Introductory Bibliography*). Związany z panowaniem Ostrogotów w Italii jest artykuł T. A. Burns (Emory Univ., Atlanta, Georgia), *Ennodius and the Ostrogothic Settlement*, 32 (1978) 153—168.

Ważnym ze względu na omówienie terminologii jest artykuł F. Witty (Cathol. Univ. America, Washington), *Book Terms in the Vivarium Translations*, 28 (1974) 62—82.

Szereg artykułów omawia wpływ literatury późnochrześcijańskiej, szczególnie zaś Boecjusza, na kulturę Europy: G. R. Evans (The Univ. Reading, Anglia), *Time and Eternity: Boethian and Augustinian Sources of the Thought of the Late Eleventh and Early Twelfth Centuries*, 31 (1977) 105—118; tenże, *Speculatio and Speculativus: Boethius and the Speculative Theology of the Twelfth Century*, 32 (1978) 69—78; L. M. Kaiser, *Tory Classicist: Robert Proud and his Translations from Boethius*, 31 (1977) 179—187 (o amerykańskim tłumaczu Boecjusza żyjącym w XVII w.).

W ClFol znajdujemy zaledwie jeden artykuł poświęcony św. Benedyktowi i to dotyczący przekładu z XVI w.: J. E. Cream (Univ. of Hawaii), *Obsculta, o filii — Hör, o Tochter: Gender Modification in a 1505 Rule of Saint Benedict*, 31 (1977) 153—162.

Również jeden artykuł poświęcono twórczości św. Bedy: S. Cosmos (Cath. Univ. of America, Washington), *Oral Tradition and Literary Convention in Bede's Life of St. Aidan*, 31 (1977) 47—63.

Choć ClFol zajmują się zasadniczo późnym antykiem chrześcijańskim, znajdujemy w nich także sporo artykułów ogólnie dotyczących patrystyki czy też pierwszych czterech wieków chrześcijaństwa.

Do artykułów ogólnych zaliczyć można następujące prace: T. Halton (Cath. Univ. of America, Washington), *The Coming of Spring a Patristic Motif*, 30 (1976) 150—164; D. Jackson (Brooklin College), *Socrates and Christianity*, 31 (1977) 189—206; J. J. O'Donnell (The Cath. Univ. of America, Washington), *Paganus*, 31 (1977) 163—169.

H. Musurillo (Fordham Univ., Bronx, NY, por. także art. *Zmarli*), autor wydania akt męczenników pogańskich i chrześcijańskich, powraca do tego tematu w artykule *Pagan and Christian Martyr Acts: Apropos of a New Edition*, 26 (1972) 114—121, por. 26 (1972) 321 n.

Dwa artykuły poświęcono pierwszym pisarzom łacińskim: R. Boughner (Univ. of Maryland), *Tertulian and the Satiric*, 32 (1978) 21—28 oraz J. O'Connor (Georgetown Univ., Washington), *The Conflict of Rhetoric in the Octavius of Minucius Felix*, 30 (1976) 165—173.

Także Origenesowi poświęcono dwa artykuły: K. McNamee (Duke Univ., Durham, N. Carolina), *Origen in the Papyri*, 27(1973) 28—53 (dotyczy papirusów z Tura, zawiera bibliografię) oraz L. Roberts (Syracuse Univ., Syracuse, NY), *Origen and the Phoenix too Frequent*, 32(1978) 79—89.

W związku z zainteresowaniem demonologią Ojców pozostaje artykuł M. P. McHugh (Univ. of Connecticut, Storrs), *Satan and Saint Ambrose*, 26(1972) 94—106 (nr s. 94 znajduje się wyliczenie szeregu prac na ten temat). Poezji Aratora poświęcił pracę R. J. Schrader (Boston College, Chestnut Hill), *Arator: Revaluation*, 31(1977) 64—77.

Z dziedziny hagiografii starożytnej należy odnotować dwa artykuły: Z. Pavlovskis (State Univ. New York, Binghamton), *The Life of St. Pelagia the Harlot: Hagiographic Adaptation of Pagan Romance*, 30(1976) 138—149 oraz R. A. Pack (Univ. of Michigan, Ann Arbor), *A Life of Saint Marina in an Ars Memorativa*, 31(1977) 78—84.

Odnotować też trzeba dwa artykuły z dziedziny historii starożytnego chrześcijaństwa: J. Vogt (Tübingen), *Helena Augusta. The Cross and the Jews. Some Enquiries about the Mother of Constantine the Great*, 31(1977) 135—151 (przekład z niemieckiego) oraz S. Cristo (Fordham Univ., Bronx, NY), *Symmachus. Reference to a Suffer Consul in Year 401*, 28(1974) 46—58.

Z dziedziny pogranicza późnej patrystyki i świata pogańskiego wymienić trzeba dwa artykuły dotyczące Fulgencjusza Mitografa (Fabius Planciades Fulgentius) utożsamianego niesłusznie ze św. Fulgencjuszem z Ruspe, który był mu współczesny. Autor pierwszego artykułu umieszcza go w okresie między 439 a 533 r. L. C. Stokes (Univ. of Southern California, Los Angeles) drukuje wydanie *Expositio Virgilianae continentiae* z przekładem an-

gielskim oraz krótkim wstępem, w którym znajdujemy bibliografię o Fulgencjuszu, 26(1972) 28—63. Znaczenie *Expositio* polega m. in. na tym, że jest to pierwszy chrześcijański wykład alegoryczny „Eneidy” Wergiliusza, tak bardzo popularnej w średniowieczu. Drugą pracą poświęconą temu pisarzowi jest T. A. McVeigh (California State Univ., Harvard), *Fulgentius the Mythographer: Some Observations*, 28(1974) 103—105.

Niewiele miejsca znajduje w ClFol bizantynistyka. Należy jednak zasignalizować dwa artykuły dotyczące patriarchy Focjusza, którego rehabilitacji podjął się wielki bizantynolog Harvardu prof. F. Dvornik. Despina Stroudaki White (Middle Georgia College, Cochran) nie zajmuje się jednak problemami teologicznymi, dyscyplinarnymi czy nawet studiami humanistycznymi Focjusza. Tematem jej artykułów są jego listy. Wydała ona na podstawie nowo odkrytych rękopisów listy do zakonnicy Euzebiu o śmierci, 29(1975) 31—43, oraz opublikowała artykuł *The Private Side of Patriarch Photios of Constantinople as Seen From his Letters of Consolation*, 33(1979) 71—81. Z ClFol dowiadujemy się również, że prof. G. R. Ettlenger (Fordham Univ., Bronx, NY) przygotowuje nowe wydanie krytyczne Komentarza do Eklesiastesa Grzegorza z Agrigentum (PG 98, 741—1181, por. Clavis Patrum Graecorum 1950) 30(1976) 219.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

2. Nowości wydawnicze

W niniejszym przeglądzie ograniczymy się do zasignalizowania pozycji książkowych zarejestrowanych w poszczególnych numerach „Przewodnika Bibliograficznego” z 1979 r. Zarejestrowane zostały tam również niektóre pozycje, które — chociaż jako datę wydania posiadały r. 1978 — w handlu księgarskim znalazły się w 1979 r. Zasygnalizowano tu również niektóre publikacje anonosowane w „Zapowiedziach Wydawniczych” na następne lata. Niektóre informacje podaje zostały na podstawie danych zaczerpniętych z innych źródeł.

Zastosowany opis i układ podyktowany został możliwościami wydawnictwa. Chociaż większość zapowiadanych obecnie publikacji w momencie wydrukowania „przeglądu” już się ukaże, jednak i wtedy spełni on pewną rolę informacyjną.

Teksty

W pierwszym rzędzie wypada zająć się przykładami tekstów patrystycznych. Otóż w serii *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, wydawanej przez Akademię Teologii Katolickiej, w roku 1979 ukazały się następujące tomy: t. 20 — *Teksty z Nag-Hammadi* (ss. 332) przetłumaczone z koptyjskiego przez Albertynę Dembską i Wincentego Myszora; t. 21 — *Apologie św. Atanazego* (ss. 219) w tłumaczeniu z języka greckiego i opracowaniu Jana Ożoga SJ; t. 22 — św. Augustyna *O nauce chrześcijańskiej i Sprostowania* (ss. 308) w tłumaczeniu z języka łacińskiego i opracowaniu Jana Sulowskiego; t. 23 — Orygenes: *O zasadach*, tłum. S. Kalinkowski, (ss. 368).

W Wydawnictwie TN KUL ukazał się z datą 1978 r. drugi tom z serii *Starożytne Teksty Chrześcijańskie*, będący pierwszą częścią *Antologii listu starochrześcijańskiego*. Objęte w nim zostały *Listy z dziedziny kierownictwa duchowego* (ss. 379, nrb. 1) w tłumaczeniu zbiorowym (z j. greckiego i łac.) pod red. i w opracowaniu Leokadii Małunowiczówny. (Tom pierwszy serii: *Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne* pod red. Ludwika Gładyszewskiego ukazał się w 1976 r.). W przygotowaniu następne tomy.

Poza wymienioną serią, w tym samym wydawnictwie w najbliższym czasie ukazać się mają *Apokryfy wczesnochrześcijańskie* w tłum. zbior. pod red. Marka Starowieyskiego.

Również w opracowaniu i częściowym tłumaczeniu Marka Starowieyskiego w Społecznym Instytucie Wydawniczym „Znak” ukazały się pierwsze dwa tomy z serii *Ojcowie żywi* noszącej w nadtytule parafrazę zdania św. Augustyna: „Karmię was tym, czym sam żyję”. Tom pierwszy: *Ojcowie Kościoła komentują ewangelie niedzielne roku A* (ss. 399, nlb. 1) ukazał się w 1978 r. Natomiast t. 2 *Ojcowie Kościoła komentują ewangelie niedzielne roku B* (ss. 445, nlb. 3) ukazał się w 1979 r. Oddany został do druku t. 3, zawierający fragmenty kazań i homilii patrystycznych, ułożonych według czytań liturgicznych roku „C”. Jako czwarty tom autor przygotowuje *Komentarze Ojców* do czytań biblijnych na święta Pańskie i Maryjne.

W Instytucie Wydawniczym „Pax” z datą 1978 r. ukazało się nowe tłumaczenie *Wyznań* św. Augustyna (ss. 304, nlb. 4), pióra Zygmunta Kubiaka. Poprzednie, będące w obiegu przez wiele lat tłumaczenie pióra ks. J. Czujka (wyd. 1: 1929, wyd. 4: 1955), zastąpione zostało nowym. Również z datą 1978 r. ukazał się w IW „Pax” *Miodopój. Wybór wierszy irlandzkich VI—XIII w.* w tłumaczeniu Ernesta Bryła i Małgorzaty Gcraj (ss. 89, nlb. 2). W zbioru tym znajduje się kilka wierszy z epoki patrystycznej, bądź odnoszących się do tej epoki. Ukazało się też zapowiadane na IV kwartał 1978 r. tłumaczenie Katarzyny Augustyniak *Filokalii* — antologii ułożonej przez Grzegorza z Nazjanzu i Bazylego Wielkiego z pism Orygenesusa. Na trzeci kwartał 1979 r. zapowiadany był również przekład (w tłum. z gr. S. Kazikowskiego) *Historii Kościoła S z o z o m e n a*, lecz ukazał się na początku r. 1980.

Opracowania

Z ostatnich opracowań odnoszących się do wczesnego chrześcijaństwa wydanych w IW „Pax” wymienić należy: R. A. Markus, *Chrześcijaństwo w świecie rzymskim*, w przekładzie Ryszarda Turzyńskiego (ss. 144, nlb. 4); A. Hamman, *Portrety Ojców Kościoła*, w przekładzie i opracowaniu zbiorowym (ss. 239, nlb. 5) oraz A. S. Atiya — *Historia Kościołów wschodnich*, również w przekładzie zbiorowym (ss. 430, nlb. 1, tabl. 16). Historia dotyczy Kościołów: koptyjskiego, etiopskiego, jakobickiego, nestoriańskiego, ormiańskiego, malabarskiego, maronickiego oraz nie istniejących już Kościołów w Kartaginie, Pentapolis i Nubii. Wymienione wyżej opracowania jako datę wydania noszą 1978 r.

Z nowości z naszego zakresu wydawanych przez PWN (w 1979 r.) wymienimy: P. Arnott, *Bizantyjczycy i ich świat*, w przekładzie (z ang.) Krystyny Dudziak (ss. 304, nlb. 4). Jest to 256 tom *Biblioteki Problemów*. Jako publikacja Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN (wyd. przez PWN) ukazała się praca Włodzimierza Godlewskiego, *Les baptistères nubiens* (Baptysteria nubijskie i ich geneza), w tłumaczeniu z języka polskiego dokonany przez Zsolt Kiss (ss. 133, nlb. 2, kart IV). Szczególnie zaznaczyć należy wydanie przez Juliusza Domańskiego staropolskiego opracowania *De vita et moribus Christianorum primitivae Ecclesiae*. Anonimowy ten druk z XVI w. wydany został jako *appendix* (s. 302—330) przy *Rozmowach chrystyjańskich* Marcina Czechowica w *Bibliotece Pisarzy Reformacyjnych* (nr 12). Szczególnie podkreślić należy wydanie przez PWN pierwszego tomu *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu* pod red. Ewy Wipszyckiej (ss. 374, nlb. 2). Publikacja ta przez swą użyteczność powiększa również i dla patrologów dział *instrumenta studiorum*, szczególnie u nas niewielki. Większość informacji zgromadzonych

w tomie pierwszym odnosi się do źródeł pisanych (np.: *Historiografia antyczna, Krytyka tekstu, Epigrafika, Papirologia*). Tom drugi, który ma się ukazać w najbliższym czasie, będzie poświęcony m. in. omówieniu miejsca źródeł archeologicznych w warsztacie badawczym historyka starożytności, zawierać będzie specjalny dział bibliografii oraz informacje o bieżącym życiu naukowym w zakresie badań nad antykiem. Odnotować tu należy również ukazanie się trzeciego wydania (poprawionego i uzupełnionego) J. Wolskiego: *Historia powszechna. Starożytność* (ss. 623, tabl. 8).

Jeśli idzie o publikacje PIW-u z naszego zakresu, to przede wszystkim na uwagę zasługuje praca M. Simona: *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa I—IV w.* w przekładzie E. Bąkowskiej (ss. 531, nlb. 1). Poza samym dziełem zasługują na uwagę *Wskazówki bibliograficzne do wydania polskiego* (s. 487—500) opracowane przez W. Myszoła oraz *Słownik osób, nazw, terminów i pojęć* (s. 387—468), będący niemalże „małą encyklopedią” antyku chrześcijańskiego. W tymże wydawnictwie na I kwartał 1980 r. zapowiadane było wydanie pracy M. Granta *Neron* w serii *Biografie Stawnych Ludzi* (w tłum. A. Podzielnej) oraz w serii „Ceramowskiej” drugie wydanie *Historii kultury bizantyjskiej* H. W. Haussiga, w tłumaczeniu T. Zabłudowskiego. Pierwsze wydanie ukazało się w grudniu 1976 r.

Zainteresować może również patrologów praca zbiorowa *Problemy schyłku świata antycznego* opracowana pod red. A. Kunisza (Katowice 1978, ss. 127, nlb. 2). Natomiast w KAW na I kwartał 1980 r. zapowiadana była praca Andrzeja Kasi: *Wiara i rozum. Szkice o Ojcach Kościoła* (8,5 ark. wyd.). Przedmiotem książki ma być wyjaśnienie z pozycji laickich problemów filozoficznych znajdujących wyraz w dziełach pisarzy kościelnych Zachodu w okresie starożytnym (od św. Justyna do św. Augustyna).

Z wydawnictw ATK zaszygalizować należy ukazanie się pierwszego tomu *Studia Antiquitatis Christianae* oraz będący w druku tom drugi — księgę pamiątkową ku czci J. Czujana.

Czesław Mazur, Warszawa

II. KOMUNIKATY

1. Gnostycyzm

W serii *Nag Hammadi Studies* (=NHS) w 1979 r. opublikowano kolejny tom edycji tekstów gnostyckich z Nag Hammadi, to jest *Nag Hammadi Codices V, 2—5 and VI with Papyrus Berolinensis 8502,1 and 4*, wydanie przygotował Douglas M. Parrott, a teksty koptyjskie z tłumaczeniem angielskim poprzedzonym krótkimi wstępami przygotowali James Brashler, Peter A. Dirkse, Charles W. Hedrick, George W. MacRae, William R. Murdak, Douglas M. Parrott, James M. Robinson, William R. Schoedel, R. McWilson, Francis E. Williams i Frederik Wisse. Tom ten ukazał się jako *Nag Hammadi Studies XI*, Leiden 1979, pp 553. Trzeba zaznaczyć, że tom IX, X oraz XII-XIV zostały już wydane w 1978 r. Po woluminie NHS IV z edycją „Ewangelii Egipcjan” NHC III, 2 i IV, 2 jest to kolejny tom z włączonej do NHS serii edycyjnej *The Coptic Gnostic Library, edited with English Translation, Introduction and Notes, published under the Auspices of The Institute for Antiquity and Christianity*. Szefem tego przedsięwzięcia jest James M. Robinson. W podobny sposób wydano już *Pistis Sophia* jako NHS IX oraz „Księgę Jau” i „Niezidentyfikowane dzieło gnostyckie z Kodeksu Bruceanus”, jako NHS XIII. Dotychczasowe publikacje ograniczają się zatem do krytycznej edycji skądinąd już znanych tekstów gnostyckich czy to z Nag Hammadi, czy z Papyrus Berolinensis, czy z Codex Askevanus i Bruceanus. Również tom NHS XI zawiera teksty gnostyckie dostępne już wcześniej. Chodzi bo-

wiem o „Apokalipsę Pawła” z NHC V, 2, „1 Apokalipsę Jakuba” NHC V, 3, „2 Apokalipsę Jakuba” NHC V, 4 oraz „Apokalipsę Adama” NHC V, 5. Wydano całość tekstu z NHC VI, a więc „Dzieje Piotra i Dwunastu Apostołów”, „Bronte, Doskonały Umysł”, „Autentyczna nauka”, „Myśl naszej wielkiej mocy”, Platon, „Państwo”, 588 b — 589 b, oraz teksty hermetyczne, tzn. „Ogdoda i Enneada”, „Modlitwa” i „Asklepios”. Teksty hermetyczne opatrzone paralelnymi fragmentami z wersji greckiej w Papirus Mimaut i „Aclepius” w wersji łacińskiej, jak również „Państwo” Platona odpowiednim fragmentem oryginalnym. Z papirusu berlińskiego wydano „Ewangelię Marii” oraz „Dzieje Piotra”. Całość poprzedza wstęp wydawcy tomu D. M. Parrotta oraz wprowadzenie kodikologiczne J. M. Robinsona. Na język polski ze wspomnianych wyżej pism gnostyków przetłumaczono już „Apokalipsę Pawła” w STV 10(1972) nr 1, s. 163—170, „Ewangelię Marii” w STV 13(1975) nr 2, s. 149—160, oraz „Dzieje Piotra” w STV 15(1977) nr 2, s. 169—175. W *Tarnowskich Studiach Teologicznych* jako referat z sympozjum patrystycznego o modlitwie ma się ukazać artykuł z dołączonym tłumaczeniem „Modlitwy” z NHC VI, 7 oraz „Modlitwy Pawła” z NHC I, 1.

Ze wstępu wydawcy ważną informacją dla zainteresowanych tekstami z Nag Hammadi mogą być plany dalszej pracy edytorskiej. Otóż w najbliższym czasie należy się spodziewać kompletnego wydania tekstów z pierwszych sześciu kodeksów oraz z Papirus Berolinensis 8502. Razem wszystkie te dzieła z już wydanymi obejmą sześć tomów. W dalszej kolejności należy się spodziewać edycji tekstów z kodeksów VII—XIII, co ma stanowić następne sześć tomów *The Coptic Gnostic Library*.

W roku 1979 ukazały się w języku polskim dwie prace związane z Nag Hammadi, *Teksty z Nag Hammadi*, jako 20 tom PSP, oraz *Gnostycyzm w tekstach z Nag Hammadi*, w: *Studia Antiquitatis Christianae*, t. 1, z. 2, s. 121—266. Prace te przygotowałem do końca 1975 r. Dzisiaj wymagają już pewnych uzupełnień. Oto najważniejsze: W kodeksie X, 1 należy podać tytuł „Marsanes” p. 1, 1—68, 18 (cały kodeks) zamiast „Rozważanie istoty”. W kodeksie XI posiadamy „Wyjaśnienie gnozy” p. 1, 1—21, 35 oraz „Walentyńskie wyjaśnienie” (*Expositio Valentiniana* = Exp. Val.) zamiast „Jezus Demiurg” p. 22, 1—39, 39. Na następnych stronach kodeksu XI zidentyfikowano pięć modlitw dołączonych do poprzedzającego utworu: Modlitwa do namaszczenia p. 40, 1—29, modlitwa do chrztu, A, p. 40, 30—41, 38, modlitwa do chrztu, B, p. 42, 1—43, 19, modlitwa do eucharystii, A, p. 43, 20—38, modlitwa do eucharystii, B, p. 44, 1—37. Kolejny utwór, „Allogenes”, przepisano na stronach p. 45, 1—69, 20, a „Hypsifrone” na p. 69, 21—72, 33, brakuje jednak zakończenia. W kodeksie XII „Sentencje Sekstusa” na stronach p. 15, 1—34, 28 są tekstem bez początku i zakończenia, podobnie „Ewangelia prawdy” na stronach p. 53, 19—60, 30. Na miejscu NHC XII, 3 znajdują się jakieś niezidentyfikowane fragmenty. W XIII kodeksie „Potrójna protennoia” zajmuje strony p. 35, 1—50, 24, a fragmenty „O początku świata” p. 50, 25—34 są również bez zakończenia.

Ustalono w dyskusjach tytuł utworu NHC VI, 2 jako „Bronte (Grzmot), Doskonały Umysł”. Po badaniach I kodeksu sprowadzonego w ostatnich latach do Muzeum Koptyjskiego w Kairze ustalono kolejność utworów kodeksu Junga. Na początku należy umieścić „Modlitwę Pawła”, a więc NHC I, a, p. A, 1—B, 10 oraz kolofon w wierszach B, 11—12. Określenie stron przez A i B ma zachować już ustaloną paginację całości kodeksu, która na kilkunastu stronach została napisana przez kopistę koptyjskiego i zachowała się. Tak więc „Apokryficzny list Jakuba” zajmuje miejsce NHC I, 2 na stronach p. 1, 1—16, 30; „Ewangelia prawdy” NHC I, 3, p. 16, 31—43, 24; „Wyповідź o zmartwychwstaniu” NHC I, 4, p. 43, 25—50, 18; „Tractatus tripartitus” NHC I, 5, p. 51, 1—138, 25.

Wspomnieliśmy, że większość utworów z NHC I—VI została już wydana. Brakuje jedynie tekstu koptyjskiego „Listu Eugnostosa” NHC III, 3 i V, 1

oraz „Dialogu Zbawcy” NHC III, 5. Dla nie wydanych jeszcze tekstów istnieją tłumaczenia, „Sofia Jezusa Chrystusa” z NHC III, 4 ma tekst paralelny w Papyrus Berolinensis 8502. Tak więc po opublikowaniu całości tablic fotograficznych jako faksymile (nie jest zbyt precyzyjna pod tym względem informacja tłumacza w A. S. Atiya, *Historia Kościołów Wschodnich*, Warszawa 1978, s. 36, przypis 46), należy oczekiwać najpierw krytycznej edycji całości tekstów do VI kodeksu włącznie, oraz w dalszej kolejności utworów przepisanych w kodeksach VII do XIII.

ks. Wincenty Myszor, Warszawa

2. Zmarli

17.IV.1979 zmarł w Paryżu Jean Marie Vermander, prof. Uniwersytetu Paris X Nanterre, w wieku lat 47. Jego prace nad wpływem Celsusa na literaturę chrześcijańską omówiono w *Biuletynie patrystycznym* w CT 49(1979) z. 3, s. 183 n.

9.IV.1979 zmarł Joseph F. -M. Marique SJ, ur. 3. VI.1899. Był on wybitnym badaczem literatury iberyjsko-łacińskiej, długoletnim wydawcą „Classical Folia” oraz jednym z twórców Instytutu Starochrześcijańskich Studiów Iberyjskich (Institute for Early Christian Iberian Studies) w College of the Holy Cross, Worcester Mass., USA.

17.III.1978 zmarł w wieku lat 67 Willem Cornelis van Unnik, prof. egzegezy Nowego Testamentu i literatury starochrześcijańskiej na Uniwersytecie w Utrechcie (Holandia). Był autorem licznych, klasycznych już prac z dziedziny stosunku chrześcijaństwa i gnozy oraz jednym z wydawców znanego czasopisma patrystycznego „Vigiliae Christianae”.

25.III.1978 zmarł w Torremolines (Hiszpania) Maurice Cunningham, urodzony 27.VIII.1913, od 1960 r. prof. filologii klasycznej w Lawrence Univ. (USA). Był on autorem licznych prac (ponad 60 artykułów), poświęconych m.in. Prudencjuszowi, którego dzieła wydał w 126. tomie *Corpus Christianorum* w 1966 r. Należał do wydawców *Thesaurus Linguae Latinae*, gdzie reprezentował USA. Zajmował się ponadto gramatyką łacińską.

20.I.1976 zmarł Claude W. Barlow, prof. Clark Univ. (USA), członek zarządu Institute of Early Iberian Studies, Worcester. Należał on do najwybitniejszych znawców literatury ibero-łacińskiej. Wydał korespondencję apokryficzną św. Pawła i Seneki (Rzym 1938), dzieła Marcina z Brakary (Rzym 1950), dwa tomy przekładu angielskiego Ojców hiszpańskich (Marcina z Brakary, Paschazjusza z Dumio — przekład uzupełniony w „Classical Folia”, por. wyżej, Leandra z Sewilli, Brauliona z Saragossy, Fruktuoza z Bragi — Washington 1969). Bibliografia do r. 1973 por. *Classical Folia* 27(1973) 139 n.

27.V.1974 zginął na skutek wypadku samochodowego Hubert B. Musurillo SJ, ur. w 1917, prof. filologii klasycznej w Fordham Univ., Bronx, NY (USA), przewodniczący Amerykańskiego Towarzystwa Filologicznego. Wśród jego licznych dzieł z dziedziny filologii klasycznej wymienić trzeba prace z literatury późnochrześcijańskiej. Szczególnie ważnymi są jego wydania akt męczenników pogańskich (Oxford 1954) i chrześcijańskich (Oxford 1972), „Uczy” Metodę z Olimpu (SCH 95, 1963), „O dziewictwie” św. Jana Chryzostoma (SCH 126, 1966 — obydwu tych dzieł był współwydawcą), „Życia Mojżesza” Grzegorza z Nyssy, oraz popularnego zarysu połączonego z antologią *The Fathers of the Primitive Church* (do św. Atanazego) New York 1966. „Classical Folia” 28(1974) 137—140 przynoszą trochę danych bibliograficznych o nim.

ks. Marek Starowiejski, Warszawa